

Літературознавство

<https://doi.org/10.28925/2311-2425.2022.1898>
УДК 821.111 373 378

“УКРАЇНА ПОНАД УСЕ” ЧИ “ПУШКІН – ЭТО НАШЕ ВСЁ”? (УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ТА РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА)

Ковбасенко Ю. І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0001-9832-7287

y.kovbasenko@kubg.edu.ua

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

У статті розглянуто три типи війни, гібридно нав'язані Росією Україні: «війну Ареса», «війну Афіни» та «війну Аполлона», а також причини, хід та результати використання культури й літератури як блискотливої вуалі для маскуванню імперської суті «русского мира», «кривой рожи России» (М. Гоголь). Проаналізовано, чому, попри широкомасштабну агресію, розв'язану 24.02.2022 Російською Федерацією проти України, а також доведені міжнародними судами воєнні злочини рашистів, у широких колах світової спільноти й навіть українського суспільства все ще зберігається пієтет до Росії та її «великої» літератури й культури. Зроблено висновок, що смертельно небезпечно (як «яблуко Білосніжки») поєднання, з одного боку, естетичної привабливості, та, з другого боку, імперської ідеологічної токсичності (надто в умовах повномасштабної військової агресії РФ, коли навіть сама російська мова, що нею написано згадані твори, для мільйонів українців стала тригером) робить російську літературу абсолютно неприйнятною для вивчення в ЗСО України. Простежено витoki й етапи закорінення міфу про «світову велич» російської літератури та зроблено обґрунтований висновок, що значна питома вага російських творів у наших шкільних програмах є не свідченням їхнього гаданого «світового» ідейно-естетичного рівня, а важкою спадщиною імперської (у т. ч. радянської) доби, коли в колонізованих Московією землях (зокрема й в Україні) відбувалася примусова асиміляція («обрусение») населення, тож усе російське насаджувалося силоміць. Спрогнозовано ефективні шляхи корекції

стратегій вивчення російської літератури в ЗВО України: інтенсивне застосування постколоніальної інтерпретації та компаративного аналізу, оновлення кола досліджуваних літературних творів та застосування нових підходів до вивчення біографій письменників. Зазначено, що стратегічний поворот у викладанні російської літератури та культури в ЗВО України вимагатиме титанічних зусиль не лише освітян, а й усієї держави, розробки та реалізації спеціальної цільової державної програми.

Ключові слова: «війна Аполлона», гібридна війна, глорифікація імперського літературного канону, імперський міф, національна ідентичність, постколоніальні студії, «рашизм», семантична (парадигмальна) війна, «трубадури Імперії».

***Yury Kovbasenko. „Ukraine is above all else“ or „Pushkin is our everything“?
(Ukrainian education and Russian literature)***

The paper investigates three types of war hybridly imposed on Ukraine by Russia, namely «War of Ares» «War of Athena» and «War of Apollo» as well as the reasons, process and results of using the culture and literature as a brilliant veil to mask the imperial essence, «crooked mug of Russia» (M. Gogol). The author analyzes why, despite full-scale Russian military aggression against Ukraine waged on February, 24, 2022 and also shocking war crimes of the rashists, the piety to Russia and its «great» culture and literature has still been remained in a wide circle of the world community and even Ukrainian society. The conclusion is drawn that deadly (like «Snow White's apple») combination of aesthetic appeal, on the one hand, and imperial ideological toxicity, on the other hand (especially in the conditions of full-scale Russian military aggression when even the language in which the mentioned works were written has become a trigger for millions of Ukrainians), makes Russian literature absolutely unacceptable for studying in Ukrainian secondary educational institutions. The origins and stages of rooting the myth about the «world greatness» of Russian literature are observed, and the reasonable conclusion is drawn that the significant number of Russian works in our school programs is not an evidence of their supposed «world» ideological and aesthetic level, but severe heritage of the imperial (including Soviet) epoch when in lands colonized by Muscovy (in particular, in Ukraine) there was forced assimilation (russification) of the population, so all Russian was imposed by force. The effective ways of updating the strategies of studying Russian literature in Ukrainian higher educational institutions are predicted, for example, intensive use of postcolonial interpretation and comparative analysis, updating and / or expanding the range of studied literary works and using new approaches to study the writer's biographies. It is claimed that a strategic turn in teaching Russian literature and culture in Ukrainian higher educational institutions will require not only titanic efforts of educators but also the whole state, the development and implementation of a strategic target government program.

Keywords: „war of Apollo“, hybrid warfare, glorification of the imperial literary canon, imperial myth, national identity, postcolonial studies, „raschism“, semantic (paradigmatic) war, „troubadours of the Empire“.

*«Ніколи не виживе та нація,
яка дивиться на світ очима сусіда»
Ф. Ніцше*

«Війна Аполлона» («семантична/парадигмальна війна», протистояння ідентичностей, культур і літератур. – Ю. К.) б'є «війну Афін» (війну технологій, економічне протистояння), але підкоряється жорсткій і швидкій логіці «війни Ареса» (війни армій, протистояння на полі бою): старовинна дитяча гра «камінь-ножиці-папір» набуває світового масштабу. А остаточний успіх матиме лише той, хто досягне в своїх свідомості, державі та збройних силах балансу всіх трьох типів війни» (Переслегін). Отже, повна перемога над ворогом – це перемога в усіх трьох типах війни: «війні Ареса», «війні Афін» та «війні Аполлона». При цьому, поразку у «війні Ареса», хоча й важко, але відіграти таки можливо: Рим після нищівної поразки від Ганнібала взяв реванш і зруйнував Карфаген. Програш у «війні Афін» теж не завжди виявляється фатальним: нині Захід економічно переважає Схід, хоча в давні епохи все було якраз навпаки. А ось поразка у «війні Аполлона» часто виявляється фатальною: численні колись вільні й самобутні народи РФ, які нині ідентифікують себе як «русские» й сини яких десятками тисяч помирали й помирають за т. зв. «русский мир» на полях бою в Чечні, Придністров'ї, Грузії, Сирії чи Україні, до власної ідентичності, на жаль, не повернуться вже ніколи. Тож ця стаття – про тернисті шляхи України до перемоги у «війні Аполлона».

Повномасштабне вторгнення 24.02.2022 та жахливі воєнні злочини російської армії в Україні гостро нагадали людству про *«кривую рожу Росії»* (М. Гоголь). Але чому ж тоді величезна кількість людей в усьому світі все ще асоціює Росію не з її реальними злочинами проти людяності, а з міфічними «гуманізмом та високою духовністю» російської літератури та культури? Річ у тім, що Російська імперія (а також СРСР та РФ як її реінкарнації) свідомо й активно використовує літературу й культуру як блискотливу вуаль для маскуванню своєї *«закривавленої пащі»* (Є. Маланюк), і в цій мімікрії досягла феноменальних успіхів. Український поет-емігрант Є. Маланюк був шокований: *«Ще якихось 15 років тому (тобто від 1920-х рр. – Ю. К.) Захід мав про російську літературу дуже приблизне уявлення. І от світова війна, більшовизм, спроби інтервенції, російська еміграція, врешті – що найважливіше – величезна систематична й нахабна пропаганда Москви:*

і російської, і комінтернівської, і «міжнародної» – зробили своє: російська література стала нечувано популярною. <...> «Російський вірус», що його несміливо щепив колись у Парижі самотній Тургенєв, за якихось 15 років щепиться масово тисячами земляків і не-земляків Тургенєва. У результаті, трупа отрута толстовської «правди» та психопатологічні стрептококи достоевщини до організму західноєвропейської літератури – вже введено» (Маланюк).

У «експорт» та пропаганду своєї літератури й культури Росія постійно вкладає і вкладає астрономічні кошти: згадаймо всі ці численні «Росзарубежцентри ім. А. С. Пушкіна», незліченні Міжнародні Дні та Фестивалі російської культури, всі інспіровані й підживлювані КДБ/ФСБ закордонні кафедри російської (часто під псевдонімом «слов'янської») словесності, проросійські премії, гранти, скопусні видання тощо. Адже пафосне виконання лірики Пушкіна чи музики Чайковського на цих Днях російської культури притлумлює вибухи російських вакуумних бомб та передсмертні дитячі крики в Чечні (1996), Грузії (2008), Сирії та Україні (2022), так само, як притлумлювало передсмертні стогони українських дітей під час Голодомору (1932-1933). Отже, Росія вепонізує, перетворює на зброю не лише свої нафту й газ, а й культуру, вміло маскує «війною Аполлона» постійно провоковані нею «війни Афіни» та «війни Ареса». Оце і є та пресловута гібридна війна, коли *«вслед за Пушкиным едут пушки»*.

Та значно гірше те, що, навіть попри повномасштабне вторгнення РФ, величезні жертви та реальну загрозу життю мільйонів українців та й самому існуванню України, в доволі широких колах нашого суспільства ще й сьогодні зберігається «стокгольмський синдром» симпатії до РФ, і найперше – через пієтет до «великої російської літератури та культури», силоміць насадженої раніше й часто вкраденої в Україні ж (згадаймо хоча б полтавця М. Гоголя, міцно «приписаного» імперією до кола *«великих русских писателей»*). Ця імперська культурна інтоксикація триває й сьогодні, передовсім через нашу освіту (вивчення російської мови та літератури), зросійщену масову культуру та проросійські ЗМІ.

Саме тут витoki і впертого небажання багатьох українців послуговуватися українською (державною) мовою, і скандальний спротив перейменуванню Київської консерваторії імені росіянина Чайковського, а надто шокуючий бойкот МОНУ остаточного звільнення шкільних програм від російських творів, які донедавна становили до 20% обсягу дисципліни

«Зарубіжна література». Попри категоричні вимоги УАВЗЛ та ін. фахових об'єднань, широких кіл суспільства та ЗМІ, МОНУ таки залишило в українських шкільних програмах кількох російських письменників (це як хворому на гангрену після життєво необхідної ампутації залишити частину інфікованої плоті). *«Багатьом українським громадянам, навіть тим, хто свідомо асоціює себе з Україною, українською культурою, важко дистанціюватися від привида вселенської російської літератури, важко подивитись на Росію як на «іншого», дистанціюватись від її впливу, а поза тим усвідомити власну, українську «самість» і самодостатність»* (Томпсон). А цей «малоросійський синдром» не лише сприяє продовженню перетворення українських дітей на ментальних малоросів, а ще й дає Путінові додаткові можливості маскувати невситимий імперський експансіонізм РФ (*«Границы России не заканчиваются нигде!»*) фальшивим приводом *«освободить русскоговорящих украинцев от бендеровцев»* та постійно атакувати Україну. Смертельне коло замкнулося... То де ж вихід?

Насамперед, треба чітко й остаточно відповісти на контроверсійне питання, яке часто лунає в нашому суспільстві: чи винен Пушкін, що виник Путін? Відповідь однозначна – винен. Може, хтось тут пригадає хрестоматійне *«я к Вам пишу – чего же боле, что я могу еще сказать?»* та запитає про зв'язок цих шліфованих рядків із неотесаними бучанськими чи маріупольськими рашистськими садистами, які не лише Пушкіна не читали, а й не знають нічого, окрім «фірмових» російських матюків. Але відповідь на поверхні: хоча твори, в яких утілена глибинна імперсько-шовіністична сутність поезії Пушкіна, в школі та вишах не афішувалися, проте на формування імперського світобачення росіян вони впливали та впливають постійно: *«Ступайте ж к нам: вас Русь зовёт! / Но знайте, прошеные гости! / Уж Польша вас не поведёт: / Через её шагнёт кости!...»* («Бородинская годовщина». 1831). Цей нахабний шантаж Європи «великим гуманістом» Пушкіним напрочуд нагадує сьогодишню риторику Путіна, адресовану НАТО та США: *«Если надо, повторим!»*. Тож, з дитинства вихований в такій парадигмі, громадянин РФ убиває сьогодні українців із внутрішньою впевненістю в тому, що *«великая Россия»* має якусь *«особую высшую миссию»*, а відтак – ексклюзивне право бути суддею й катом усіх неросіян (Ковбасенко, 2016).

І Пушкін тут зовсім не виняток. Імперську отруту розлито і в «кавказьких циклах» М. Лермонтова, і в «богоносних» романах Л. Толстого

та Ф. Достоевського, і в «дияволіадах» російського киянина М. Булгакова, і в шантажних «Скіфах» О. Блока, і в пасквілі Й. Бродського «На незалежність України», де нашу державність названо «*брехн/ёй/ Тараса*», – перелік можна продовжувати й продовжувати. Такі твори спроможні непомітно, але постійно отруювати українських школярів імперським вірусом, латентно виховуючи з них манкуртів-малоросів.

Смертельно небезпечне (як «яблуко Білосніжки») поєднання, з одного боку, естетичної привабливості, та, з другого боку, імперської токсичності робить російську літературу абсолютно неприйнятною для вивчення в середній школі. Тим більше в умовах повномасштабної російської військової агресії, коли навіть російська мова, що нею написано літературні твори, стала тригером для мільйонів українців.

«Каменем спотикання» на шляху деколонізації української освіти є міф про гадану «світову велич» російської літератури. Показовий випадок описав уже згаданий Маланюк: *«Німеччину поверсальської доби систематично отруювали російською літературою. Доходило до того, що деякі твори з'являлися спочатку німецькою, і лише потім російською мовою. Отож, в розпалі такого літературного москвобіснування, до книгарні в Берліні входить німець і просить дати йому твори ТОЛСТОЄВСЬКОГО. В замакітрений рекламою та пропагандою німецькій голові прізвища цих двох чоловік репрезентантів російської літератури утворили своєрідний і досить влучний синтез. Справді, немає ліпшого символу для російської літератури й російських духових впливів на Заході»* (Маланюк). Схожий випадок згодом описав і депортований із СРСР Й. Бродський. Викладаючи в США курс російської літератури, він спитав студентів, що конкретно спонукало їх прийти до нього на лекцію, і ті відповіли, що *«хочуть послухати мовою оригіналу про великий російський роман “АННА КАРАМАЗОФФ”»*.

Це яскрава ілюстрація наслідків брендування, штучного насадження в усьому світі іміджу російської літератури саме як «великої». Адже навіть іноземці, котрі не читали ані Толстого, ані Достоевського (бо «схрестили» і їхні прізвища: «Толстой + Достоевський = «ТОЛСТОЄВСЬКИЙ», і назви двох романів: «Анна Кареніна» + «Брати Карамазови» = «АННА КАРАМАЗОФФ»), вже потрапили під вплив міфу про «світову велич» російської літератури. Тож не дивно, що деякі іноземні кафедри русистики (до того ж, вмотивовані матеріально) зараз виступають проти вилучення російської літератури з українських освітніх програм, чим підігрують

кремлівській пропаганді. За відомим висловом Й. Геббельса, «*брехня, повторена 1000 разів, сприймається як правда*», – так працює не лише гітлерівський, а й російський імперський міф, і зокрема його потужна гілка – міф про «*велику російську літературу*» (Ковбасенко, 2021). Адже ніде в світі не чути мантр ані про «*велику іспанську*», «*велику французьку*» чи «*велику англійську*» літератури. Хоча для такого «*титuluвання*» ці літератури мають значно більше підстав, аніж російська, бо навіть побіжний погляд на країни зародження та найбільшого розквіту насправді вершинних явищ світового літературного процесу (бароко – Іспанія й Італія, класицизм – Франція, романтизм – Німеччина й Велика Британія і т. д.), свідчить про те, що російська література завжди була ученицею Європи (промовистою є назва статті О. Пушкіна «*О НИЧТОЖЕСТВЕ литературы русской*». 1834).

Саме тому, наприклад, Лермонтов мусив своєрідно виправдовуватися за свій епігонський, наслідувальний «*байронізм*» (мабуть, йому не дуже подобався ярлик «*северный Байрон*», що приклеївся до нього в Російській імперії): «*Нет, я не Байрон, я другой, / Ещё неведомый избранник, / Как он, гонимый миром странник, / Но только с русскою душой...*» До слова, він тут чесніший за Пушкіна, котрий для таких виправдовувань мав аж ніяк не менше підстав. Порівняймо, наприклад, твір Байрона «*Паломничество Чайльд Гарольда*» з його майже дослівною Пушкінською «*реплікою*» (Таблиця 1):

Таблиця 1

Childe Harold's Pilgrimage by Lord Byron (1812)	Дж. Байрон. «Паломничество Чайльд Гарольда»	О. Пушкін. «Погасло дневное светило» (1820)
<i>With thee, my bark, I'll swiftly go Athwart the foaming brine; Nor care what land thou bear'st me to, So not again to mine...</i>	<i>Вперед, корабле мій, лети, Морську глибіню долай! Примчи у будь-які світи, Але не в рідний край...</i> (Пер. з англ. Дм. Паламарчука)	<i>Лети, корабль, неси меня к пределам дальним По грозной прихоти обманчивых морей, Но только не к брегам печальным Туманной родины моей...</i>

Отже, велика питома вага російської літератури в українських шкільних програмах є зовсім не свідченням її міфічних «*величч*», високої духовності чи ексклюзивної художньої довершеності, а важкою спадщиною

імперської (у т. ч. радянської) доби, коли відбувалася агресивна примусова асиміляція («обрусение»), тож усе російське силоміць насаджувалося Москвою на колонізованих нею землях, зокрема й в Україні. Тому зараз російські твори з програм ЗСО необхідно вилучити.

Водночас доцільно скоригувати стратегії вивчення російської літератури в українських вишах: адже той гордіїв вузол «літературного москвобіснування» (Є. Маланюк), який в середній школі краще просто відрубати, у вишах доведеться-таки обережно розплутувати, як сапери знешкоджують міни. Російські твори передовсім слід вивчати в ЗВО «силових структур» (СБУ, ЗСУ, МВС тощо), а також там, де готують дипломатів, журналістів, філологів, культурологів, педагогів, – усіх, кому треба добре знати Росію як одвічного екзистенційного ворога України, аби ефективніше протистояти їй у «війні Аполлона». Адже менталітет, звичаї, традиції, психологія, імперські міфологеми та актуальний корпус цитування росіян найоптимальніше сконденсовані саме в їхніх літературних творах (*«поэт в России больше, чем поэт»*).

Ось традиційне ядро російського літературного «канону», здавна усталене в українських ЗВО: О. Грибоедов – О. Пушкін – М. Лермонтов – М. Гоголь – Ф. Достоевський – Л. Толстой – «школа чистого мистецтва» (Ф. Тютчев, А. Фет) – «некрасовська школа» – «срібна доба російської поезії» (символісти, акмеїсти та ін.) і, через «соціалістичний реалізм», аж до сучасності. На філологічних факультетах все це вивчалось глибше, а на інших спеціальностях – переважно в оглядово-культурологічному ключі. Проте інваріантом скрізь і завжди була мантра про «велич, ексклюзивну духовність, глибокий психологізм та всесвітнє значення» російської літератури.

Тому слід рішуче відмовитися від її глорифікації та перейти до зваженого критичного розгляду. Наприклад, припинити замовчувати чи/або ретушувати наслідувально-епігонську сутність російської літератури. Скажімо, фетишизовану раніше «срібну добу російської поезії» слід прямо визначити як «успадковану від Заходу» (О. Блок). Так, щойно один із «батьків» символізму А. Рембо закликав поетів «неясне відтворювати неясним», як В. Брюсов негайно вжив цей французький рецепт на російській літературній кухні: *«Фиолетовые руки / На эмалевой стене / Полусонно чертят звуки / В звонко-звучной тишине <...> Входит месяц обнажённый / При лазоревой луне»* («Творчество». 1895). Хоча цей вірш спричинив шквал

насмішок та пародій (В. Маяковський презирливо назвав такий стиль «символятиною»), якраз символізм і надав російській літературі межі XIX – XX ст. модернового, інтелектуально-вишуканого полиску. Як бачимо, критикуючи Захід за його «бездуховність» та «декадентський занепад», Росія постійно привласнювала чужий мистецький ужинок.

Слід також активніше застосовувати постколоніальну інтерпретацію. Так, «кавказьку» поему М. Лермонтова «Мцирі» (1839) традиційно презентували як романтичний твір з типовим мотивом втечі з неволі. Образом протагоніста захоплювалися: «*Что за исполинский дух, что за исполинская натура у этого Мцыри*» (В. Белінський). Акценти зазвичай робилися чи то на небажанні Мцирі ставати монахом (улюблений за радянських часів атеїстичний мотив), чи то на його вільнолюбстві («*Я мало жил, и жил в плену. / Таких две жизни за одну, / Но только полную тревог, / Я променял бы, если б мог*»), чи то на хоробрості («*Но нынче я уверен в том, / Что быть бы мог в краю отцов / Не из последних удальцов*»).

Але водночас ігнорувався самоочевидний імперський фермент, наявний в поемі, можливо, навіть попри наміри самого М. Лермонтова. Адже російський колоніалізм ніколи не переймався ані стражданнями, ані реальними бажаннями підкорених народів. Росіяни перебувають під наркозом самопроголошеної імперської величі та месіанства, тож часто абсолютно щиро вважають, що не поневолюють, знищують та знедолюють, а звільняють, захищають та ошчасливають підкорені народи. Саме тому завоювання Кавказу Росією імперець М. Лермонтов інтерпретував як «божу благодать» для горців: «*Такой-то царь, в такой-то год, / Вручал (неначе якусь річ. – Ю. К.) России свой народ. / И божья благодать сошла / На Грузию! Она цвела / С тех пор в тени своих садов, / Не опасаяся врагов, / За гранью дружеских штыков*». Чим не риторика РФ щодо ОРДЛО, на які 2014 р. «сошла божья благодать» у вигляді путінських «дружеских штыков»?

У процесі постколоніальної інтерпретації доречно застосовувати також стратегії текстології. Ось діахронічне порівняння ключових елементів поеми «Мцирі» (Таблиця 2):

Таблиця 2

Елемент твору	Первісний	Остаточний
Епіграф	Фр. « <i>On n'a qu'une seule patrie</i> » (« <i>Кожен має лише одну</i> »)	« <i>Вкушая, вкусих мало меда, и се аз умираю</i> ». 1-я Книга Царств

	<i>Батьківщину»)</i>	
Інтерпретація	‘Протагоніст нещасний, бо позбавлений <u>Батьківщини</u> ’	‘Протагоніст нещасний, бо позбавлений <u>свободи</u> ’
Ім’я протагоніста та його значення	«Бері» (груз. «монах»)	«Мцирі» (груз. «послушник», але також ‘зайда, чужак, самотня людина без роду-племени’)
Інтерпретація	‘Твір про монаха – людину, <u>вже</u> позбавлену волі’	‘Твір про послушника (який <u>так і не став монахом</u>), людину знедолену та самотню, відірвану від Батьківщини та рідних’

Крім того, з остаточного варіанту поеми зник наявний у прототексті важливий епізод: Мцирі згадував, як зі стін храму за ним пильно стежили очі святих «с угрозою мрачной и немой», а він, ковтаючи сльози, мусив славити чужого Бога, котрий дав йому «*вместо Родины тюрьму*». Цікаво зіставити останню цитату з наведеною вище: «*И Божья благодать сошла / На Грузию*». У загальноприйнятій розумінні поняття 1) ‘благодать’ та 2) ‘тюрма’ є антитестичними. В’язниця сприймається як благодать хіба що в «перевёрнутом русском мире» (хрестоматійне «*Россия – тюрьма народов*»).

Не входитиму тут у причини цих на перший погляд непомітних, але концептуальних правок М. Лермонтова (тут існують різні точки зору), обмежусь інтерпретацією. Звісно, можна витлумачити цей фрагмент як атеїстичний чи антихристиянський (до слова, невідомо, якої саме віри був полонений російським генералом хлопчик, цілком можливо, що мусульманином). Розгляну іншу опозицію: 1) рос. «родина» (‘Батьківщина, свобода’) – 2) «тюрма» (‘монастир, в’язниця, неволя’). Мало того, що у Мцирі відібрали його національну та релігійну ідентичності, так іще й змусили уславляти чужого Бога. Це вершина цинізму. Чи не так само й дітей «ворогів народу», розстріляних, убитих голодоморами чи засланих до ГУЛАГу, в контрольованих НКВС/КГБ дитячих будинках примушували славити Сталіна, і чи не те саме відбудеться з українськими дітьми, вивезеними до РФ 2022 року?

Тож причиною неволі й смерті Мцирі була колонізаторська політика Росії на Кавказі, адже Батьківщину, рідних та віру в нього відібрали саме

окупанти: *«Однажды русский генерал / Из гор к Тифлису проезжал; / Ребёнка пленного он вёз / Тот занемог, не перенёс / Трудов далекого пути; / Он был, казалось, лет шести»*. Офіцер-окупант М. Лермонтов пише, що російський генерал взяв на Кавказі в полон... шестирічного хлопчика. Яких іще потрібно доказів російського імперіалізму?

Раптом хтось подумає, що це вигадка чи літературна умовність, то нехай поцікавиться таким задокументованим випадком. Командувач карального російського корпусу генерал О. Єрмолов (до якого, до речі, підлещувався «непокорный» Пушкін: *«Смирись, Кавказ: идёт Ермолов!»* і навіть пропонував стати його особистим літописцем) наказав вирубати всіх мешканців непокірного кавказького аулу (так само після Полтавської битви за наказом Меньшикова московити в Батурині вирубали всіх українців, від старих до немовлят). Поміж гори трупів лежало тіло молодої чеченки, а поруч помирав її маленький син. Єрмолов прихопив дитину до Петербурга, назвав Петром Захаровим-Чеченцем, а, вирішивши, той став академіком-художником (до речі, цей сирота-чеченець разом із кріпаком-українцем Т. Шевченком брали уроки в К. Брюллова, – саркастичний приклад «благоденствія» народів Російської імперії «від молдаванина до фіна»). Саме цього Захарова-Чеченця (1816-1846), котрого особисто знав Лермонтов, дехто вважає прототипом Мцирі.

До порівняльного поля доречно залучати компарабельні твори української літератури. Наприклад, самопроголошена роль Росії як «просвітительки дикого Кавказу» постає особливо гротесковою в інтерпретації Т. Шевченка: *«...Просвітились! Та ще й хочем / Других просвітити, / Сонце правди показати... / Сліпим, бачиш, дітям!! / Все покажем! Тільки дайте / Себе в руки взяти. / Як і тюрми мурувати, / Кайдани кувати – / Як і носити!.. І як плести / Кнути узлувати, – / Всьому навчим! Тільки – дайте / Свої сині гори / Остатнії... бо вже взяли / І поле і море»* («Кавказ». 1845). Шевченкові слова з семантичним інваріантом 'насильство' («тюрми», «кайдани», «кнути») яскраво «підсвічують» фрагмент *«дал вместо Родины тюрьму»* зі зниклого прототексту М. Лермонтова.

Питома вага компаративного аналізу закономірно зростатиме, оскільки імперський фермент помітніший саме на тлі зіставлення, з одного боку, імлістої російсько-імперської візії та, з другого боку, прозорі оптики вільного світу. Найкращим індикатором тут є контрверсійні образи, мотиви

та символи, наприклад, образ І. Мазепи (імперською пропагандою слово «мазепинці» раніше вживалося приблизно так, як сьогодні «бандерівці»). З легкої руки Вольтера, який почув оповідку про українського гетьмана від Пилипа Орлика й записав її до «Історії Карла XII» (1730), цей романтичний сюжет підкорив Європу: аристократи зачитувалася однойменними поемами «Мазепа» Дж. Байрона (1819) та В. Гюго (1828); стіни елітних салонів прикрашали репродукції картин Т. Жеріко «Мазепа на Дніпрі» (1823), Е. Делакруа «Мазепа» (1824), О. Верне «Мазепа й вовки» та «Мазепа й коні» (1826–1827). Мабуть, Пушкінові не подобалися ані слава Байрона, ані популярність Мазепи. Адаже для Росії нескорений український гетьман був і залишається смертельним ворогом, «изменником русского царя», а Пушкін був вірним «трубадуром імперії».

Запозичивши в Байрона не лише образ протагоніста, а й художні деталі, Пушкін, аби не аж так наслідувати англійця, змінив заголовок свого твору на значно гірший: його поема «Мазепа» отримала назву «Полтава», хоча в ній ідеться не стільки про Полтавську битву, скільки про ненависного Пушкінові українського гетьмана, котрий, на відміну від московитських лакуз («птенцов гнезда Петрова») та й самого «борця с самодержавием» Пушкіна, наважився не терпіти принижень, а чинити цареві-садисту збройний спротив. Тож, на замовлення Миколи I та напередодні 120-річчя Полтавської битви, Пушкін вирішив піддати нескореного українського гетьмана ще й поетичній анафемі (бо за наказом Петра I російська церква піддає Мазепу анафемі до цього часу). Тому Мазепа, якого Байрон зобразив з неприхованою симпатією, в поемі «Полтава» перетворився на вкрай негативний образ (Таблиця 3):

Таблиця 3

Дж. Байрон. «Мазепа». 1819 (Пер. з англ. О. Веретенченка)	О. Пушкін. «Полтава». 1829
<p><...> Під вічним дубом і собі Мазепа стелиться в журбі І сам він був, як дуб-титан, Землі козацької гетьман <...> І Карл під вигуки зусіль Прийняв з приємністю хліб-сінь, І видавалось кожну мить, Що понад горем він стоїть. Тоді почав: – У всіх із нас Могутній дух в серцях не згас,</p>	<p><...> Не многим, может быть, известно, Что дух его неукротим, Что рад и честно и бесчестно Вредит он недругам своим; Что ни единой он обиды С тех пор как жив не забывал, Что далеко преступны виды Старик надменный простирал; Что он не ведает святыни,</p>

<i>Та хто між нами, хоч один, Здобутись міг на більший чин І менш сказати взагалі, Ніж ти, Мазепо! На землі Від Олександрових походів Такої пари не знаходив, Як ти і гордий Буцефал, Який несе тебе учвал. І слава Скіфії зів'яне Перед тобою, мій гетьмане...</i>	<i>Что он не помнит благостыни, Что он не любит ничего, Что кровь готов он лить, как воду, Что презирает он свободу, Что нет отчизны для него. Издавна умысел ужасный Взлелеял тайно злой старик В душе своей. Но взор опасный, Враждебный взор его проник...</i>
---	---

Звісно, англійця менше цікавили стосунки Росії й України, він сфокусував увагу на непересічній особистості – гетьмані Мазепі. Натомість той самий образ Пушкін спалюжив, актуалізувавши імперські сенси ('хто виступив проти Російської імперії, той приречений на забуття'): «*Забыв Мазепа с давних пор! / Лишь в торжествующей святыне / Раз в год анафемой донине, / Грозя, гремит о нем собор*». Проте залишимо Імперії візію її «трубадура» Пушкіна, адже для української держави «*Іван Мазепа став визнаним національним вождем, другим в ієрархії козацьких проводирів після Богдана Хмельницького*» (В. Корнійчук).

Слід також докорінно змінити оптику розгляду творів, які входять до російського літературного канону. Наприклад, у відомому романі Л. Толстого «*Анна Кареніна*» варто акцентувати увагу не лише на «*мысли семейной*», а й на тих моментах, які часто залишалися поза увагою дослідників та читачів. Ось одне з чисельних одкровенень про російський «глибинний народ»: «*Верите ли, – пьянство, распутство! ...Ни лошаде́нки, ни корове́нки; с голоду дохнет, а наймите его в работники, он вам норовит напорти́ть, да ещѐ к мировому судье. Только и держится всё волостным судье́й да старшиной: этот отпорет мужика по-старинному. А не будь этого, – бросай всё и беги на край света!*» Читай: без батога, без остраху покарання росіяни не працюватимуть взагалі. А що ж російські дворяни? Поміщик Левін (це alter ego самого Толстого, деякі сноби від філології навіть переінакшують його прізвище на рос. «Лёвин», з імпліцитно-фамільярним натяком: «*Лёва Толстой*»), який традиційно тлумачився як «позитивний герой», при критичному розгляді виявляється абсолютно неспроможним господарем, якого дурить не лише його ж прикажчик, а й навіть прості селяни. А під час голосування за його політичну партію він так розгубився,

що навіть не пам'ятає, до якої урни вкинув бюлетень. Але росіянам подобається саме такий образ, бо саме таким є їхній «національний ідеал».

Доречно суттєво оновити коло вивчення творів російської літератури. Одним із провідних критеріїв селекції має стати можливість розвінчання в процесі їхнього аналізу та інтерпретації російського імперського міфу. Наприклад, передовсім слід розглядати не інтимну (пейзажну) лірику чи роман у віршах «Євгеній Онєгін» О. Пушкіна (до слова, цей жанр він теж запозичив у Байрона), як це робилося традиційно, а поему «Полтава» та вірші «Клеветникам России» й «Бородинская годовщина», де хижий вищир Російської імперії видно найяскравіше.

До вивчення доцільно залучити також твори «третього ешалону». Яскравий прикладом тут є нахрапистий вірш «Голодный пёс» учасника війни 1812 р. Д. Давидова: *«Ох, как храбрится/ Немецкий фон, / Как горячится / Наш херр-барон, / Ну, вот и драка, / Вот лавров воз! / Хватай, собака, / Голодный пёс. // Адрианополь / Без битв у ног, / Константинополь / В чаду тревог. / Что ж ты, зевака, / Повесил нос / Хватай, собака, / Голодный пёс. // Лях из Варшавы / Нам кажет шиш, / Что ж ты, шаршавый, / Под лавкой спишь? / Задай, лаяка, / Варшаве чёс! / Хватай, собака, / Голодный пёс. // «Все это жжётся... / Я братъ привык, / Что так даётся... / Царьград велик. / Боюсь я ляха!..» / А ты не бойсь! / Хватай, собака, / Российский пёс. // Так вот кресченды / Звёзд, лент, крестов, / Две-три аренды, / Пять-шесть чинов; / На шнапс, гуляка, / Вот денег воз! / Схватил собака, / Голодный пёс»*. У процесі розгляду таких творів вияскравлюється агресивна суть російського мілітаризму як такого, адже характеристику «голодный пёс» можна застосувати і сьогодні до будь-якого російського мародера в Україні.

Принадно зауважу, що імперський фермент був не лише в російській літературі. Наприклад, англійця Р. Кіплінга теж вважали імперіалістом, оскільки він оспівував панівну роль у світі Великої Британії та взагалі «білої людини». Але, по-перше, на відміну від РФ, Велика Британія давно вже не є імперією, а, по-друге, англійці свого часу засудили Кіплінга та припинили купувати й читати його твори. І лише після тривалого періоду розкаяння та спокути нація поступово поверталася до визнання його таланту (зараз оповідки Кіплінга про Мауглі входять до українських шкільних програм). Натомість позиція Росії є діаметрально протилежною: de facto вона до цього часу залишилася імперією, але за свої злочини не лише не розкаюється, а й продовжує агресивну імперську політику, не лише не засуджує, а й

возвеличує своїх письменників-шовіністів, «трубадурів Імперії». Тим більше, що *«порівняно з віршами Пушкіна самовпевнена поезія Кіплінга здається взірцем стриманості»* (Е. Томпсон).

Насамкінець, слід сказати про нові підходи до вивчення біографій письменників. Росія цілеспрямовано глорифікувала, глянсувала, робила «ікони» насамперед із центральних постатей свого літературного канону: О. Пушкіна (*«Пушкин – это наше всё!»*), Л. Толстого та Ф. Достоевського. Ось як, наприклад, формувався міф про Пушкіна як «певця свободи» та «царєборця». Направду той був неприховано сервільним до обох сучасних йому царів:

- і до Олександра I (*«Ура, наш царь! так! выпьем за царя. / Он человек! им властвует мгновенье. / Он раб молвы, сомнений и страстей; / Простим ему неправое гоненье: / Он взял Париж, он основал лицей»* («19 октября». 1825);
- і до Миколи I (*«...Текла в изгнание жизнь моя, / Влечил я с мильми разлуку, / Но он мне царственную руку / Простер – и с вами снова я. // Во мне почтил он вдохновение, / Освободил он мысль мою, / И я ль, в сердечном умиление, / Ему хвалы не воспою?»* («Оправдание». 1828).

Попри це російська пропаганда таки «зліпила» з нього образ царєборця, акцентуючи й тиражуючи цитати на кшталт: *«Товарищ, верь, взойдет она / Звезда пленительного счастья! / Россия вспрянет ото сна, / И на обломках самовластья / Напишут наши имена»*. Стратегія виривання цитат із контексту є дуже дієвою, за її допомогою можна навіть Біблію «перетворити» на атеїстичну книгу.

Тож біографія й твори Пушкіна постійно ретушувалися та специфічно інтерпретувалися. Так, його відрядження 1820-1824 рр. на південь Російської імперії (Україна та Бессарабія) було пафосно названо «южной ссылкой». Головною причиною цього відрядження стали сороміцькі епіграми на можновладців та церковних ієрархів. Наприклад, про сексуальні нахили тодішнього Міністра народної освіти князя О. Голіцина: *«...Напирайте, Бога ради, / На него со всех сторон. / Не попробоват ли сзади: / Там всего слабее он»*. Або про одну з найбагатших петербурзьких дам, яка, буцімто, занадто зблизилася з архимандритом Фотієм («тогочасним Гундяєвим»): *«Благочестивая жена / Душою Богу предана, / А грешной плотью / Архимандриту Фотию»*. Такі віршики миттєво розліталися по обох

російських столицях, що дошкуляло їхнім адресатам та доходило до самого царя. Саме за такого штибу «вільнодумство» чиновника-початківця Пушкіна до вщухання пліток і було «заслано» до пресловутої «южной ссылки». Але в російських/радянських наукових виданнях та підручниках такі епіграмки та пасквілі позначалися імлістим евфемізмом «*ранняя вольнолюбивая лирика Пушкина*».

Крім того, протягом багатьох десятиліть в навчальних аудиторіях та на наукових форумах захоплено розповідалося про гордість та незалежність «опального поета» Пушкіна, котрий, мовляв, «*для власти, для ливреи / Не гнул ни совести, ни помыслов, ни шеи*» («Из Пиндемонди», 1836). Проте мало хто співвідносив щойно наведені пафосні рядки з тим прозаїчним фактом, що їхній автор залюбки надяг-таки смішну в його віці камер-юнкерську ліврею якраз задля придворної посади та грошей. До того ж Пушкін заборгував особисто цареві 45000 рублів золотом (для порівняння: Т. Шевченка викупили в його пана Енгельгарта за 2500 рублів, і ця сума справедливо вважалася астрономічною). Цю свою хитру позицію «*непокорный певец*» и «*суровый славянин*» Пушкін назвав дуже по-російськи – «з точністю до навпаки»: «*Нет, я не льстец* (згадаймо суголосо-пафосне Лермонтовське «*нет, я не Байрон*». – Ю. К.), *когда царю хвалу свободную слагаю: его я прямо прославляю, языком сердца говорю...*» 1828). То про яку «незалежність» Пушкіна від царату, про яке його вільнолюбство та співчуття до знедолених можна вести мову?

А щодо талановитого романіста Л. Толстого, то поширений міф про його «глубокую духовность и душевные искания» теж не витримує жодної критики. За порадою російських формалістів, не заглядатимемо «*в дневники или под диван писателя*» (залишимо без розгляду, наприклад, вельми інформативні сповідальні нотатки його дружини С. Берс), обмежимося виключно загальновідомим фактом – дивною втечею 82-річного старигана з Ясної Поляни, де він залишив сім'ю, та смертю на залізничній станції Астапіно: «*У холодну осінню ніч 1910 року, з багатого дворянського маєтку, де на книжкових полицях дрімала віддавна вже завмерла, привозна й зовнішня «Європа», вийшов, гнаний передсмертним інстинктом, москаль – одвічний кочовик, підсвідомо ненависний до всякої оселі, щоб вмерти в подорожі, в «кібітці»... Дух Євразії шпурнув обридлу за довге життя маску європеїзму і, хоч перед смертю, шарпнувся до «Азії». Недарма вдумливий російський письменник Всеволод Іванов у своїй книзі «Ми» сполучив*

історіософічною лінією дві точки на євразійським терені: могилу Льва Толстого із могилою Чингіз-Хана» (Маланюк).

Третім до центру російського літературного канону зазвичай ставлять Ф. Достоевського. І знову необхідно розвіяти міфічний туман про його ексклюзивні духовність та гуманізм. Наприклад, чи не найвідомішим є його пасаж про «слезинку ребѣнка», котра, мовляв, переважить усю «высшую гармонию мира» («Братья Карамазовы»). І все би виглядало красиво, якби при цьому сам Достоевський не обкрадав власних голодних дітей, програючи в карти не лише останні гроші, взяті на купівлю їм хліба, а й закладені до ломбарду коштовності дружини. Звісно, можна сказати, що позиція персонажа (тут Івана Карамазова) може не збігатися з позицією автора художнього твору. Але, висловлюючись в стилі одного з героїв роману «Преступление и наказание», ця ситуація – *«с грязнотцой»* (утім, як і весь «русский мир» та його література).

Отже, біографії російських письменників треба подавати «без глянцю й дьогтю», а саме такими, якими вони були на правду. За такої постколоніальної «корекції оптики» позолочені імперські ідоли знову ставатимуть портретами письменників, російська література втрачатиме ореол «величі», а «русский мир» позбуватиметься його месіанських амбіцій та сприйматиметься українцями як *«інший»*...

Звісно, такий стратегічний поворот у викладанні російської літератури та культури в ЗВО України вимагатиме титанічних зусиль не лише філологів та освітян, а й усієї держави. Наприклад, слід докорінно перепідготувати тих, хто викладатиме студентам, а також внести докорінні зміни до бакалаврських і магістерських програм та наукового темарію. Доречно підготувати та видати принципово нову серію «Російська імперська література», де не лише селекціонувати відповідні класичні та «прохідні» твори, а й текстологічно та філологічно їх опрацювати, додавши якісні наукові коментарі, покликання на принципово нові (часто раніше малознані та не перекладені українською мовою) джерела, вписавши їх до широкого культурного контексту (кіно, театр, архітектура, музика, інтернет-простір). Це потребуватиме значних матеріальних інвестицій, оскільки до реалізації цього проєкту мають бути залучені найкращі вітчизняні та зарубіжні фахівці, покликані забезпечити, з одного боку, високий науковий рівень, а, з другого боку, легкий популярний стиль, доступний та цікавий не лише фахівцям, а й широким колам читачів. Слід також стимулювати грантові програми, цільові закордонні відрядження,

залучивши не лише держбюджет, а й донорські кошти з українських та зарубіжних джерел.

Насамкінець підкреслюю, що надметою вилучення російської літератури із навчальних програм ЗСО та нових стратегій її вивчення в ЗВО є вихід України з естетичної тіні та поля культурно-ментальних впливів Російської імперії («русского мира»), а також ефективне формування національної ідентичності українців. Бо кожна мить перебування нашої освіти в цій тіні загрожує поповненням числа громадян України за паспортом, але ментальних малоросів. Трьохсотлітня екзистенційна війна України за незалежність від Московії 24.02.2022 увійшла до своєї найгострішої та завершальної фази. І питання для нас стоїть по-шекспірівськи чітко й жорстко: *to be or not to be?*

У тому, що Україна перемаже Росію у «війні Ареса» та «війні Афіни» сумніву вже немає. Але ця перемога не буде повною та остаточною без перемоги у «війні Аполлона», де Малоросія не перемаже Росію ніколи. А Україна перемаже Росію обов'язково.

Висновки.

- Сучасні дослідники поділяють війни на три типи: «війну Ареса» (зіткнення безпосередньо на полі бою), «війну Афіни» (технологічно-економічне протистояння) та «війну Аполлона» (т. зв. «семантичну, або парадигмальну, війну», війну сенсів, ідеологій, міфологем, культури та літератури), і повна перемога над супротивником – це перемога в усіх трьох типах війни;

- Російська імперія (у т. ч. СРСР та РФ як її «реінкарнації») свідомо й активно використовує культуру й літературу як блискотливу вуаль для маскуванню своєї імперської «*закривавленої пащі*» (Є. Маланюк), «*кривой рожі России*» (М. Гоголь).

- Попри широкомасштабну агресію РФ проти України, розв'язану 24.02.2022, в широких колах світової спільноти й навіть нашого суспільства все ще зберігається пієтет до «великої» російської культури та літератури, силоміць насадженої в попередні епохи та насаджуваної зараз.

- Багато російських творів, представлених в українських шкільних програмах, просякнуті великодержавно-шовіністичною отрутою, яка формує в українських школярів російсько-імперську (малоросійську) ідентичність.

- Смертельно небезпечне (як «яблуко Білосніжки») поєднання, з одного боку, естетичної привабливості, та, з другого боку, ідеологічної токсичності (надто в умовах повномасштабної російської військової агресії, коли навіть російська мова, що нею написано згадані твори, для мільйонів українців стала тригером) робить російську літературу абсолютно неприйнятною для вивчення в українських ЗСО.

- «Каменем спотикання» на шляху звільнення української шкільної освіти від творів російської літератури є глибоко закорінений міф про її «світову велич», хоча насправді вона має переважно наслідувально-епігонський характер, а значна питома вага російських творів у наших шкільних програмах є важкою спадщиною імперської (у т. ч. радянської) доби.

- Водночас у ЗВО російську літературу вивчати доцільно, хоча й принципово не так, як це робилося протягом століть.

- Цільовою аудиторією вивчення російської літератури в ЗВО повинні стати передовсім вищі «силових структур» (СБУ, ЗСУ, МВС тощо), а також тих, де готують дипломатів, журналістів, філологів, культурологів, педагогів, – усіх тих, кому треба глибоко знати Росію як екзистенційного геополітичного ворога України, аби ефективніше протистояти йому на семантико-понятійному рівні (у «війні Аполлона»). Адже менталітет, звичаї, традиції, психологія, імперські міфологеми, актуальний корпус цитування та ідейний дискурс росіян найоптимальніше втілені саме в їхніх літературних творах.

- У процесі опрацювання творів російської літератури в ЗВО слід активніше застосовувати їхню постколоніальну інтерпретацію, компаративний аналіз (у т. ч. компарабельних творів української літератури), слід також оновити коло цих творів. Одним із провідних критеріїв селекції має стати можливість розвінчання в процесі їхнього аналізу та інтерпретації російського імперського міфу.

- Особливу увагу слід приділити новим підходам до вивчення біографій письменників.

- Стратегічний поворот у викладанні російської літератури та культури в ЗВО України вимагатиме титанічних зусиль не лише освітян, а й усієї держави, розробки та реалізації цільової державної програми.

ДЖЕРЕЛА

1. Ковбасенко, Ю. І. (2016). Адам Міцкевич і Віктор Гюго VS Олександр Пушкін і Микола І, або Сучасний погляд на розв'язку однієї «дружби-ворожнечі». *Всесвіт* (9-10), 250-253. URL: https://www.researchgate.net/publication/361346648_Adam_Mickevic_i_Viktor_Gugo_VS_Oleksandr_Puskin_i_Mikola_I_abo_Sucasnij_poglad_na_rozv'azku_od_niei_druzbi-vorozneci
2. Ковбасенко, Ю. І. (2021). Стратегії десакралізації імперських міфів засобами художньої літератури. URL: https://www.researchgate.net/publication/353167326_Strategii_desakralizacii_imperskih_mifiv_zasobami_hudoznoi_literaturi
3. Маланюк, Є. Ф. (1935). Книга спостережень. Торонто.
4. Переслегін, С. Б. (2013). Сума стратегії. URL: https://royallib.com/book/pereslegin_serгей/summa_strategii.html
5. Томпсон, Ева М. (2006). Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. Пер. з англ. М. Корчинської. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи».

REFERENCES

1. Kovbasenko, Yu. I. (2016). Adam Mickiewicz and Victor Hugo VS Alexandr Pushkin and Mykola I, or a modern view of the resolution of one „friendship-enmity“. *Vsesvit* (9-10), 250-253. Retrieved September 2, 2022 from https://www.researchgate.net/publication/361346648_Adam_Mickevic_i_Viktor_Gugo_VS_Oleksandr_Puskin_i_Mikola_I_abo_Sucasnij_poglad_na_rozv'azku_od_niei_druzbi-vorozneci.
2. Kovbasenko, Yu. I. (2021). Strategies of desacralization of imperial myths by means of fiction. Retrieved September 2, 2022 from https://www.researchgate.net/publication/353167326_Strategii_desakralizacii_imperskih_mifiv_zasobami_hudoznoi_literaturi
3. Malanyuk, E. F. (1935). *Book of observations*. Toronto.
4. Pereslegin, S. B. (2013). Summa strategy. Retrieved September 2, 2022 from https://royallib.com/book/pereslegin_serгей/summa_strategii.html
5. Thompson, Eva M. (2006). *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*. (M. Korchynska, Trans. from English). K: Publishing House of Solomia Pavlychko «Osnovy».

Дата надходження статті до редакції: 28.09.2022.

Прийнято до друку: 24.10.2022